

بررسی تاریخی جایگاه امام زادگان چهل اختران و نقش آنها در توسعه گردشگری مذهبی و زیارتی شهر قم

عباس علی باباگل زاده چاری^۱

محمد زرقانی^۲

[تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۱۳؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۳]

چکیده

شهر مقدس قم به برکت وجود بارگاه ملکوتی حضرت فاطمه معصومه (س) و ۴۴ امام زاده، بعد از مشهد مقدس، دومین قطب گردشگری مذهبی و زیارتی کشور شناخته می شود؛ به همین دلیل معرفی امام زادگان شهر قم ضرورت دارد تا علاقمندان به زیارت با شناخت و معرفت بیشتری در اماکن زیارتی حضور پیدا کنند. در این پژوهش، پس از معرفی سومین قطب زیارتی و گردشگری مذهبی قم، یعنی امام زادگان چهل اختران و به ویژه امام زاده موسی مبرقع - فرزند بلا فصل حضرت امام جواد (ع) - می کوشیم به روش توصیفی - تحلیلی و انتقادی علل پویانبودن صنعت گردشگری در استان قم را تبیین کنیم و به این پرسش پاسخ دهیم که با وجود امام زادگان متعدد در شهر قم و با حضور بیش از ۱۸ تا ۱۹ میلیون زائر در طول سال، چرا مشکلات اقتصادی، اشتغال و بیکاری این شهرستان همچنان حل نشده باقی مانده است؟ و چرا مدت اقامت زائران در این شهر بسیار کوتاه است؟ به یقین نبود سیاست گذاری مناسب، نبود برنامه ریزی صحیح، کمبود امکانات رفاهی و تفریحی و ضعف در جذب سرمایه گذاران از دلایلی است که با وجود داشتن ظرفیت و امام زادگان و حضور دانشجویان و طلاب خارجی و روستاهای هدف گردشگری، این شهر به رشد چشمگیری دست نیافته است.

کلیدواژه‌ها: قم، چهل اختران، موسی مبرقع، گردشگری مذهبی.

۱. دانشجوی دکتری تاریخ تشیع اثناعشری، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران (نویسنده مسئول) a.a.babagolzade@gmail.com

۲. استادیار گروه تاریخ تشیع، دانشکده تاریخ، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران m.zarqani@urd.ac.ir

مقدمه

استان قم به دلیل داشتن جاذبه‌های مذهبی و زیارتی، تاریخی، فرهنگی و علمی، یکی از مهم‌ترین مراکز جمهوری اسلامی ایران است. این استان به دلیل وجود حرم مطهر کریمه اهل بیت حضرت فاطمه معصومه (س)، دومین قطب گردشگری زیارتی کشور به شمار می‌آید. افزون بر حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه (س) که بزرگ‌ترین و مهم‌ترین جاذبه زیارتی استان است، اماکن و زیارتگاه‌های متعدد دیگری مانند مقابر امام زادگان، مساجد به‌ویژه مسجد مقدس جمکران، قدمگاه‌ها، مقابر عالمان و محدثان، خانه‌های تاریخی عالمان، اماکن تاریخی و فرهنگی، مدارس و مرکزیت حوزه‌های علمیه، دفتر مراجع معظم تقلید و ... سبب شده است استان قم و شهر قم از دیگر استان‌ها متمایز شود. وجود بابرکت این زیارتگاه‌ها، به‌ویژه امام زادگان موجب شده است این استان در جایگاه استان زیارتی مهمی محل توجه شیعیان داخلی و خارجی قرار گیرد و در مدت سال زائران بسیاری از دیگر مناطق کشور و دیگر نقاط جهان به قم سفر می‌کنند از جاذبه‌های زیارتی و تاریخی قم دیدن می‌نمایند. به اذعان مسئولان اداره اوقاف و امور خیریه، استان قم مدفن ۴۴۴ امام زاده است که بارگاه و بقعه بسیاری از این امام زادگان در نقاط پُرجمعیت شهر قرار دارد.

یکی از اماکن مهم و مقدس قم که در مکان پُرجمعیت و مرکزی شهر قرار دارد و پس از حرم مطهر حضرت معصومه (س) و مسجد مقدس جمکران، سومین رتبه و جایگاه زیارتی در استان را داراست، بارگاه ملکوتی امام زادگان چهل اختران قم است. در صحن اصلی امام زادگان چهل اختران، سه بارگاه زیارتی وجود دارد: امام زاده حضرت موسی مبرقع، چهل اختران و امام زاده زید که میان مردم این زیارتگاه و اطراف آن به محله «چهل اختران» معروف است. زیارت حرم ملکوتی امام زاده موسی مبرقع از این حیث که ایشان فرزند بلافصل حضرت امام جواد (ع) بود و تأیید ایشان را داشته است، اهمیت دارد؛ به همین دلیل معرفی این قطب زیارتی و فرهنگی بیش از این به مردم کشور و دوست داران اهل

بیت (ع) و شیعیان در اقصی نقاط جهان ضرورت دارد. موسی مبرقع از منظر علمی و دینی دارای درجه بالایی بود و محل وثوق و اعتماد امام معصوم بود تا جایی که حضرت جواد الائمه (ع) تولیت و اداره موقوفات شان را به ایشان سپردند.

با وجود جایگاه و مقام معنوی امامزادگان چهل اختران و موسی مبرقع، تاکنون به طور مستقل مقاله‌ای درباره آنها تدوین نشده است و در کتب و سایت‌های مختلف به طور پراکنده معرفی شده‌اند؛ تا جایی که حتی برخی از مردم قم و شهرهای حومه این مکان تاریخی و فرهنگی را نمی‌شناسند؛ از این رو این پژوهش در پی معرفی تاریخی امامزادگان چهل اختران قم و نقش آنها در توسعه گردشگری مذهبی و زیارتی است.

۱. مفهوم‌شناسی

۱-۱. معتقدات و کرامات

یکی از امور مهمی که همواره محل توجه شیعیان و ارادتمندان به اهل بیت (ع) است، کرامات ائمه و امامزادگان است که بیشتر مردم ایران بدان کرامات اعتقاد دارند و برای برآورده شدن حاجت‌هایشان و شفای بیماری از امامزادگان طلب یاری می‌کنند و با ذکر توسل و نذر و نیازها بر اساس اعتقادات قلبی‌شان مشمول عنایت اهل بیت (ع) قرار می‌گیرند. بی‌تردید کرامات بیشتر بر مبنای باورداشت‌ها و اعتقادات مردم به امامزادگان و زیارتگاه‌هاست. بسیاری از این کرامات در باورهای خالصانه مردم این مرزوبوم ریشه دارد؛ همان‌طور که بارها دیده شده است بسیاری از بیماری‌ها بر اثر توسل به امامزادگان درمان شده است؛ بیماری‌های عصبی و بیماری‌های جسمی و روحی و حتی صعب‌العلاج، با کرامات اهل بیت (ع) و امامزادگان بهبود پیدا کرده است. در نقل قول‌های مردمی، امامزاده موسی مبرقع کراماتی دارد که برخی از این کرامات در دفتر ثبت کرامات مستقر در محل امامزاده ثبت می‌شود.

۲-۱. نمونه‌ای از کرامات امامزاده موسی مبرقع

الف) در دهه محرم سال ۱۳۷۶ ه.ش، دختر فلجی را به پای ضریح این امامزاده آوردند. در کنار ضریح پس از توسل و دعا خوابش برد. پس از بیدار شدن ناگهان صحیح و سالم روی پاهایش ایستاد و دیگر نشانه‌ای از ضعف و ناتوانی در پاهایش دیده نشد.

ب) زنی از اهالی قم در سال ۱۳۷۵ ه.ش، برای طلب فرزند به این زیارتگاه متوسل شد. چند سال از ازدواجش گذشته بود، ولی صاحب اولاد نمی‌شد. پس از توسل و دعای بسیار عهد می‌بندد چنانچه صاحب اولاد شود، گوشواره‌اش را بفروشد و خرج زیارتگاه کند. می‌گویند هنوز مدتی از این عهد و پیمان و این دعا و توسل نگذشته بود که حاجتش برآورده شد. او نیز به تعهدش عمل کرد (نوبان، ۱۳۷۶: ص ۱۸۲ - ۱۸۳).

۲. واژه‌شناسی و تعریف گردشگری

۲-۱. «گردشگری» در لغت

لغت‌نامه دهخدا «گردشگری» را چنین تعریف می‌کند: سفر به نقاط مختلف دنیا، مسافرت برای تفریح، سرگرمی، سفری که در آن مسافر به مقصد می‌رود و سپس به محل سکونتش باز می‌گردد.

۲-۲. «گردشگری» در اصطلاح

جهانگرد، سیاح و گردشگر کسی است که به کشور یا شهرهای غیر از محیط زندگی خود برای مدتی سفر کند که نباید کمتر از ۲۴ ساعت و بیشتر از یک سال باشد؛ همچنین هدفش از سفر تفریح، استراحت، ورزش، دیدار اقوام و دوستان، کسب و کار، مأموریت، شرکت در سمینار، کنفرانس یا اجلاس، معالجه، مطالعه، تحقیق یا فعالیت‌های مذهبی باشد (حضور، ۱۳۸۱: ص ۶۵).

۲-۳. شیوه‌های گردشگری

بر اساس دیدگاه سازمان ملل، گردشگری به سه شیوه انجام می‌شود:

الف) **توریسم داخلی (Domestic Tourism):** سفر شهروندان یک کشور به نقاط مختلف همان کشور؛

ب) **توریسم ورودی (Inbound Tourism):** سفر شهروندان کشورهای دیگر به یک کشور؛

ج) **توریسم خروجی (Outbound Tourism):** سفر شهروندان یک کشور به کشورهای دیگر (www.kimiyatravel.ir).

۲-۴. جامع‌ترین تعریف برگزیده از سوی سازمان بین‌المللی جهانگردی

در مسابقه‌ای که سازمان بین‌المللی جهانگردی (UNWTO) برای به دست آوردن تعریفی جامع از گردشگری گذاشته بود، متن زیر از میان تعاریف ارسال شده برگزیده شد؛ جهانگردی عبارت است از: «مجموعه جابجایی مکانی انسان‌ها و فعالیتی که از آن به دست می‌آید. این نوع تغییر و حرکت خود ناشی از به واقعیت پیوستن خواست‌هایی است که انسان را به جابجایی وادار می‌کند و بالقوه در همه افراد با کم و کاست به صورت متفاوت وجود دارد» (رهنمایی، ۱۳۶۹: ص ۲۵).

مسافرت به قصد تماشای بازدید از محل خاص، گردشگری فرهنگی، گردشگری تجاری، سفر به روستاها، سفرهای حادثه جویی، گردشگری سلامت و اکوتوریسم (طبیعت گردی) انواعی از گردشگری است؛ اما گردشگری محل بحث در این مقاله، گردشگری مذهبی و زیارتی است.

۳. گردشگری مذهبی

گردشگری مذهبی و سفر به اماکن زیارتی یکی از شایع‌ترین انواع جهانگردی در جهان است. جاذبه‌های تاریخی و زیارتگاه‌ها هر سال شمار فراوانی از گردشگران مذهبی را

به سوی خود جلب می‌کنند. واحدهای اقامتی و پذیرایی، مسافرخانه‌ها و زائرسراها با توجه به بافت اجتماعی، فرهنگی و عقیدتی جهانگردان ویژگی‌های خاص خود را دارد که در هر کشوری از تنوع بسیار برخوردار است (رضوانی، ۱۳۷۴: ص ۱۹). به عبارتی زیارت یکی از کهن‌ترین انواع گردشگری مذهبی است که وجود آن با تاریخ، فرهنگ، دین و مذهب پیوند خورده است. سفرهای ایرانیان باستان به معبد آناهیتا در کنگاور، مسافرت‌های مصریان برای ملاقات با فرعونیان، برگزاری مراسم به همت یونانیان قدیم در معابد آپولون و سفرهای مسلمانان به حج، از جمله این نوع گردشگری است (دهشیری، ۱۳۹۴: ص ۷۲).

تعریف اصطلاحی جامع‌تر از «گردشگری زیارتی» امروزه می‌تواند این‌گونه باشد: مردم جهان با توجه به سلاقی و مذاهب گوناگون هر سال با عنوان جهانگرد، برای مقاصد زیارتی و دیدن اماکن تاریخی، فرهنگی و مذهبی به دیگر کشورها سفر می‌کنند. مسیحیان به واتیکان، مسلمانان به مکه و یهودیان به اورشلیم می‌روند. سفرهای زیارتی بین مسلمانان در برابر دیگر مذاهب اهمیت بیشتری دارد؛ سفر به مکه در این باره از دلایل قوی این ادعاست که هر سال میلیون‌ها مسلمان از کشورهای مختلف دنیا برای زیارت خانه خدا به مکه سفر می‌کنند. ایکلمان و پیسکاتوری (۱۹۹۰) در این باره می‌گویند: «سفرهای زیارتی به مکه بدون تردید یکی از بزرگ‌ترین رخدادها در تاریخ مسلمانان است» (خاکساری، ۱۳۷۹: ص ۱۵). مردم دین‌دار ایران اسلامی که از شیعیان اثناعشری هستند، به منظور زیارت و کسب معنویت و برآورده شدن حاجت و نیز به دلیل ارادت خاص به ائمه اطهار (ع) و خاندانشان به شهرهای زیارتی مانند مشهد مقدس، قم، شیراز، شهرری، شوش، دانیال نبی، کربلای معلی، نجف، کاظمین، سامرا و دمشق سفر می‌کنند (مصطفوی، ۱۳۸۷: ص ۱۸). بر اساس پژوهش‌های انجام شده در سازمان ایران‌گردی و جهان‌گردی

وقت در سال ۱۳۷۹، ۸۵ درصد جامعه آماری که به قم سفر کرده‌اند، برای زیارت حضرت معصومه (س) و امامزادگان و اماکن مقدس بوده است و ۱۱ درصد هدف سیاحت و دیدن اماکن تفریحی و گردشگری داشته‌اند (فاطمی، ۱۳۸۰: ص ۱۲۴). آمار و پژوهش‌های پیش‌گفته بیان‌کننده آن است که هدف بیشتر گردشگران از سفر به شهر مقدس قم، زیارت است؛ از این رو قم بعد از مشهد مقدس، دومین قطب گردشگری مذهبی کشور است که هر سال هزاران زائر ایرانی و خارجی از کشورهای اسلامی به ویژه حاشیه خلیج فارس به شهر قم سفر می‌کنند؛ این ظرفیت موقعیت مناسبی برای توسعه اقتصادی و ایجاد اشتغال پایدار است.

۴. تعریف «زائر»

«زائر» به گونه‌ای از مسافران اطلاق می‌شود که با هدف و قصد زیارت و بازدید از اماکن مقدس، زیارتگاه‌ها و مقابر متبرک دینی و مذهبی یا انجام دادن فرایض، آیین‌ها و واجبات دینی و مذهبی اقدام به سفر می‌کنند.

۴-۱. زائر داخلی

کسی که برای سفرهای زیارتی در داخل مرزهای جغرافیایی کشور خود به اماکن مقدس می‌رود.

۴-۲. زائر خارجی

زائران و گردشگرانی که ملیتی غیر از ملیت کشور مقصد و محل قرارگیری جاذبه زیارتی دارند و به گونه‌ای خارج از مرزهای جغرافیایی کشور مقصدند، زائر خارجی یا «توریست مذهبی» شناخته می‌شوند (مصطفوی، ۱۳۸۷: ص ۱۴).

۵. اهمیت زیارت در حدیث

زیارت بقاع متبرکه در مذهب تشیع بسیار مهم است. امامان معصوم (ع) به پیروان و شیعیان خود همواره سفارش به زیارت قبور مطهر معصومان و امام زادگان داشتند. امام جواد (ع) فرمودند: «هر کس قبر عمه ام [حضرت معصومه (س)] را در قم زیارت کند، پاداش آن شخص بهشت است» (ابن قولویه قمی، ۱۳۷۷: ص ۵۳۶). در روایات متعددی بر زیارت همراه با معرفت تأکید شده است؛ چون زیارت حرم های پاک و مطهر پیشوایان باید بر مبنای تقویت ایمان قلبی و ارتقای روح انسان صورت گیرد و زائر را به پیروی از دستوره های اهل بیت (ع) سوق دهد تا به کمال، عبودیت و سعادت در دنیا و آخرت برسد.

۶. موقعیت جغرافیایی و تاریخی قم

استان قم در مجاورت کویر مرکزی ایران، در جهت غرب آن واقع شده است و وسعتش ۱۱۳۱۶ کیلومتر مربع است که تقریباً ۶٪ درصد از مساحت کشور را دربر می گیرد. این استان از شمال به استان تهران، از غرب به استان مرکزی، از شرق به استان سمنان و از جنوب به استان اصفهان محدود است (مقیم و عباس زاده، ۱۳۹۷: ج ۱۹، ص ۱۲).

۶-۱. تاریخ قم از نظر باستان شناسان

بر اساس دلایل به دست آمده در کاوش های باستان شناسان در استان قم، کهن ترین آثار حضور انسان در این استان متعلق به اواخر هزاره ششم پیش از میلاد مسیح تا حدود هزاره چهارم پیش از میلاد است. میرعابدین کابلی - باستان شناس معروف ایرانی - در کاوش هایی که بین سال های ۱۳۶۸ تا ۱۳۸۲ در قوه تپه قمرود انجام داد، بقایای فرهنگی

مردمانی را به دست آورد که دارای فرهنگ و فناوری بودند و با فرهنگ‌های سیلک کاشان، چشمه علی و تپه زاغه بویین زهرا در ارتباط بودند. سیامک سرلک در سالیان اخیر درون شهر قم و در محوطه‌ای به نام شادقلی خان، آثار ارزشمند دیگری مربوط به هزاره چهارم پیش از میلاد به دست آورد (مقیم و عباس زاده، ۱۳۹۷: ج ۱۹، ص ۲۴). قم دارای قدمت تاریخی است و قرن‌ها پیش از ظهور اسلام وجود داشته است (فقیهی، ۱۳۷۸: ص ۶۲). قدمت این شهر به گونه‌ای است که بنای آن را به یکی از پادشاهان پیشدادی، یعنی تهمورث نسبت داده‌اند (مستوفی، ۱۳۹۸: ص ۶۷).

بر اساس دیدگاه باستان‌شناسانی مانند رومن گیرشمن، شهر قم از نخستین مکان‌های روی زمین است که برای نخستین بار میزبان تجمعاتی از انسان‌های نخستین بوده است. در این صورت قدمت شهر قم و حومه آن به زمان پیدایش تمدن در حدود هشت هزار سال قبل می‌رسد. در سال‌های بعد از انقلاب ۱۹۷۹ م ایران، انجام کاوش‌های باستان‌شناسی در منطقه باستانی قمرود در قم نیز درستی این گفته را تأیید می‌کند. آثار این کاوش‌ها اکنون در موزه ملی ایران قابل مشاهده است (زنده‌دل، ۱۳۷۹: ص ۴۶).

۶-۲. آیین مردم قم پیش از ظهور اسلام

بیشتر مردم قم پیش از ظهور اسلام، پیرو آیین زرتشت بودند. بقایا و آتشکده‌هایی هنوز در اطراف شهر قم دیده می‌شود. به تصریح ابن الفقیه، آتش آذرگشسب تا سال ۲۸۲ هـ. ق در قریه فردجان از روستاهای قم در آن زمان قرار داشته است. در این سال برون ترک امیر قم، از طرف خلفای عباسی به قلعه فردجان حمله برد و با منجنیق و عراده^۱ برج و بارویش را ویران کرد (فقیهی، ۱۳۷۸: ص ۱۹).

۳-۶. پیدایش شهر اسلامی قم

قم بعد از اسلام با ورود مسلمانان در حدود قرن دوم هـ.ق و با گسترش تأسیسات آب‌رسانی وسعت بسیاری یافت و در قرن سوم قمری شهرنشینی در پهنه قم رونق و پیشرفت چشمگیری پیدا کرد. متون تاریخی نشان می‌دهد شهر جدید دوره اسلامی در محل دهی به نام «مینجان» یا «ممجان» تکوین یافت و پیکره اصلی شهر قم در موقعیت این ده در شرق رودخانه بود که از تجمع شش دهکده به وجود آمده است و هزاران سال ده مینجان کانون شهر قم بود و پیکره اصلی این شهر را شکل می‌داد. در سال ۲۳ یا ۲۴ قمری، هم‌زمان با اصفهان، این روستا به دست سپاه اسلام و به فرماندهی ابوموسی اشعری فتح شد. هفتاد سال بعد در زمان خلافت عبدالملک، عده‌ای از اعراب شیعه مذهب از ستم خلفای اموی در جستجوی موطنی جدید در آغاز سال ۹۴ قمری وارد خطه قم شدند و در آن سکنا گزیدند. این مهاجرت سرچشمه تغییر و تحولات بسیار در شهرنشینی قم شده است (آسودگان و زمانی، ۱۳۸۹: ص ۴). اوضاع و احوال قم تا پیش از ورود اشعریان، جز آنچه در کتاب تاریخ قم نقل می‌شود، چندان روشن نیست؛ اما به یقین پس از مهاجرت اشعریان مقیم کوفه به قم و مجاورشدن آنها در سال ۸۳ قمری، شهر قم رو به ترقی نهاد و پیوسته بر وسعت و میزان جمعیتش افزوده شد تا آنجا که از شهرهای مهم و مشهور ایران به شمار می‌آمد (ناصرالشریعه، ۱۳۸۳: ص ۴۲). یعقوبی تاریخ‌شناس بنام و شهیر اسلامی در البلدان می‌نویسد: «شهر قم را که منجیان می‌نامیدند، شهری بزرگی بوده است؛ دارای هزار درب بوده است که دو درب داخل شهر قلعه قدیمی داشت که از ایرانیان به جای مانده است، پهلوی آن شهری است که آن را کمیدان گویند». قم رودخانه‌ای دارد که آب از میان دو شهر پیش‌گفته در آن جاری می‌گردد. بر روی روخانه پلی از سنگ

بسته‌اند که از روی آن از منیجان به کمندان آمدورفت می‌کنند (ناصرالشریعه، ۱۳۸۳: ص ۴۲ - ۴۳). به هر حال قم از شهرهای قدیمی مهم و مذهبی کشور ایران است که در گذر زمان و تحولات تاریخی، همواره محل توجه عالمان، دانشمندان، محدثان و حتی امامان معصوم (ع) بوده است.

۴-۶. قم در روایات و احادیث

حضرت امام صادق (ع) فرمودند: «خداوند متعال دارای حرم است و آن شهر مکه است؛ پیامبر اکرم (ص) دارای حرم است و آن مدینه است؛ امیرالمؤمنین علی (ع) دارای حرم است، حرم آن حضرت کوفه است؛ برای ما اهل بیت (ع) حرمی است و آن قم است و در آن بانوی [جلیل‌القدری] از فرزندان من به نام فاطمه در آنجا دفن خواهد شد. هرکس ایشان را زیارت کند، پاداش بهشت برای او خواهد بود» (مجلسی، ۱۳۸۶: ج ۹۹، ص ۲۶۶). ابو عبدالله فقید همدانی در کتاب بلدان به نقل از ابوموسی اشعری، روایت می‌کند که از علی (ع) پرسیدند: «هنگامی که فتنه‌ها ظاهر شود، سالم‌ترین شهرها و بهترین اماکن کجاست؟». امام علی (ع) در پاسخ فرمودند: «سالم‌ترین و بهترین موضع‌ها در آن هنگام زمین جبل باشد، چون خراسان به هم برآید و میان مردم جرجان و طبرستان جنگ و اختلاف واقع شود و سجستان خراب گردد. سالم‌ترین موضع‌ها شهر قم است» (زمانی‌نژاد، ۱۳۸۴: ص ۱۵۴). پیامبر اکرم (ص) فرمودند: «هنگامی که به آسمان چهارم برده شدم، به گنبدی از لؤلؤ که چهار رکن و چهار در داشت و گویا از حریر سبز بود، نگریستم. گفتم: ای جبرئیل، این گنبدی که بهتر از آن را در آسمان چهارم ندیده‌ام، چیست؟ جبرئیل گفت: محبوبم محمد، این صورت

شهری است که بدان قم گویند. در آن بندگان مؤمن خدا جمع می‌شوند و منتظر محمد و شفاعتش در روز قیامت و حسابرسی هستند» (مجلسی، ۱۳۸۶: ج ۵۷، ص ۲۰۷). امام صادق (ع) فرمودند: «آگاه باشید که حرم من و حرم فرزندان بعد از من قم است» (مجلسی، ۱۳۸۶: ج ۶، ص ۲۱۶).

توجه ائمه (ع) به قم به گونه‌ای بود که آن شهر را پناهگاه و آشیانه آل محمد (ص) نامیدند. چنین روایاتی نشان‌دهنده آن است که مردم و عالمان قم هم با ائمه (ع) در ارتباط بودند. به دلیل علاقه و ارادت مردم قم به اهل بیت (ع)، حضرت فاطمه معصومه (س) وقتی در راه دیدار با امام رضا (ع) بیمار شده بود، قم را برای اقامت انتخاب کرد و به این شهر آمد. مردم قم به‌ویژه اشعریان از ایشان استقبال کردند. احفاد و اولاد ائمه اطهار (ع) نیز با دشمنی‌های بنی‌امیه، بنی‌عباس و خلفای جائر و غاصب و حوادث تلخ تاریخی که برای آنان و شیعیان دیگر پیش می‌آمد، به قم مهاجرت می‌کردند و در آن سکونت می‌گزیدند.

۶-۵. موقعیت ممتاز قم در عصر کنونی

با توجه به شکل‌گیری انقلاب اسلامی و پیروزی آن در سال ۱۳۵۷، به دلیل وجود حوزه‌های علمیه جهان تشیع و عالمان فراوان از قبیل مورخان، فیلسوفان، مفسران، فقیهان، سیاست‌مداران دینی، اندیشمندان و مراجع معظم تقلید، امروزه شهر قم ام‌القرای جهان اسلام و جهان شهر شناخته می‌شود. شرق‌شناسان و غربیانی که بیش از این به مطالعات در حوزه تشیع چندان اهمیت نمی‌دادند، به دلیل فعالیت حوزه علمیه قم در جایگاه پایگاه و خاستگاه علمی و فرهنگی تشیع در جهان و توسعه سیاسی و دینی به شیعه‌پژوهی و بررسی مذهب امامیه روی آوردند و در سال‌های اخیر عالمان و دانشمندان متعددی به قم سفر کردند. همچنین به اذعان مسئولان، بیش از

۱۳۰ ملیت از سرتاسر جهان در جایگاه دانشجو و طلبه در مراکز علمی شهرستان قم، از جمله دانشگاه ادیان و مذاهب و جامعة المصطفی العالمیة مشغول به تحصیل و فعالیت های علمی و پژوهشی هستند که نشان از اهمیت شهر قم در جهان اسلام و میان شیعیان عالم دارد. فرهنگ دینی، مذهبی و تلاش علمی، شهر قم را به یکی از بزرگ ترین مراکز آموزش علوم دینی و آیین مذهبی تبدیل کرده است که در دهه های اخیر نقش بسیار ممتازی در فرایند تحولات سیاسی، مذهبی، فرهنگی و اجتماعی ایران بر عهده داشته است. این جایگاه و نیز اماکن و بقاع متبرکه، سبب حضور گسترده گردشگران مذهبی داخلی و خارجی در این شهر شده است.

شیعیان امامیه بر اساس باورهای مذهبی برای زیارت امامان معصوم و امامزادگان به حرم های مطهر مشرف می شوند. با توجه به موقعیت این استان و وجود مدفن بیش از ۴۴۴ امامزاده، بسیاری از شیعیان و مسلمانان بر اساس عشق و علاقه به خاندان اهل بیت (ع) به این شهر سفر می کنند و از برکت های معنوی امامزاده ها در راستای رشد و کمال بهره مند می شوند. با ورود پُرخیز و برکت حضرت فاطمه معصومه (س)، شهر مقدس قم جلوه و زیبایی خاصی پیدا کرد و حرم مطهر بانو در جایگاه اولین قطب مذهبی و زیارتی این استان شناخته می شود.

دومین جایگاه زیارتی مهم، مسجد مقدس جمکران است. این دو مکان مقدس در مقالات و کتاب های مختلف و رسانه های جمعی، به اندازه کافی به مردم و شیعیان معرفی شده؛ اما یکی دیگر از اماکن زیارتی استان قم که سومین قطب گردشگری زیارتی و مذهبی این شهر است و تا کنون به خوبی به آن پرداخته نشده است مجموعه امامزادگان چهل اختران است؛ امامزادگانی از فرزندان بلافصل امامان معصوم که در قم دفن شده اند.

امام زادگانی که عظمت و جلالت شان مسلّم و محل تدفین و مضجع شان معلوم باشد و بدون واسطه از صلب پاک امامان معصوم (ع) در قم و دیگر شهرهای ایران مدفون باشند، بسیار کم است. برخی از امام زادگان از صلب مطهر امام (ع) هستند، ولی جلالت و منزلت شان غیر مسلّم و بعضی جلالت و مقام شان مسلّم است؛ اما محل دفنشان نامشخص است، مثل علی بن جعفر، حمزه بن موسی بن جعفر. در برخی هم هر دو جهت مجهول است.

درواقع امام زاده‌هایی که از فرزندان بلافصل امامان معصوم در قم مدفون‌اند، چند تن بیشتر نیستند که یکی از آن بزرگواران حضرت فاطمه معصومه (س) فرزند امام هفتم و خواهر گرامی امام رضا (ع) است و چند تن دیگر زینب، ام محمد و میمونه از فرزندان امام محمد تقی (ع) هستند که محل دفنشان در محوطه حرم مطهر فاطمه معصومه (س) است. همچنین موسی مبرقع فرزند بلافصل امام جواد (ع) که همه سادات رضوی از نسل و ذریه ایشان هستند و در محل چهل اختران قم مدفون شده است (جواهر الکلام، ۱۳۸۳: ج ۱، ۱۳۳ - ۱۳۴). در کتاب عمدة الطالب نقل شده است: «موسی المبرقع ساکن قم و قبرش نیز در قم می‌باشد و اولادهای او را رضویون گویند، در قم و مشهد الرضا (ع) منتشرند» (ابن عنبه، ۱۳۸۰: ص ۲۰۱). علامه مجلسی درباره تاریخ قم می‌گوید: «کسی که از سادات رضائیه به قم آمدند، ابوجعفر موسی بن محمد بن علی الرضا (ع) بود و همیشه برقع بر روی خود می‌افکند» (زمانی نژاد، ۱۳۸۴: ج ۳، ص ۴۸).

۷. زندگی نامه امام زاده موسی مبرقع

امام زاده موسی مبرقع، فرزند امام جواد (ع) و نام مادرش سمانه مغریه، همان مادر امام هادی (ع) است. میان مورخان در تعداد و اسامی فرزندان امام جواد (ع) اختلاف‌هایی وجود دارد؛

با این وجود موسی مبرقع را جزء فرزندان ایشان برشمرده‌اند (فقیه محمدی جلالی، ۱۳۷۸: ج ۱، ص ۳۷۸). موسی مبرقع دو سال بعد از امام هادی (ع) در سال ۲۱۴ قمری، در مدینه به دنیا آمده است (بحرانی، ۱۳۸۲: ج ۲۳، ص ۵۵۳). امام زاده موسی تا زمان شهادت امام جواد (ع) در مدینه زندگی می‌کرد و بعد از آن به کوفه رفت و مدتی را در شهر کوفه سپری کرد و در سال ۲۵۶ برای سکونت به شهر قم مهاجرت کرد. البته برخی از اهالی شهر به دلیل شناختن ایشان، او را از قم اخراج کردند و ایشان به کاشان رفت؛ در آنجا عبدالعزیز بن ابی دلف وی را تکریم کرد و به وی خلعت و مرکب بخشید و برایش سالیانه حقوق در نظر گرفت (قمی، ۱۳۶۱: ص ۲۱۵). بعد از اندک مدتی مردم قم وقتی ایشان را شناختند، از این کارشان پشیمان شدند و از ایشان خواستند به قم بازگردند (عطاردی، ۱۳۶۸: ص ۸۴ - ۸۵). حضرت موسی مبرقع (ع) به مدت چهل سال در قم اقامت داشت و عالمان، بزرگان و اهل قم به ایشان در جایگاه یکی از شخصیت‌های مهم دینی از خاندان ائمه (ع) احترام می‌گذاشتند تا اینکه در شب چهارشنبه ۲۲ ربیع‌الثانی ۲۹۶ قمری در ۸۲ سالگی دارفانی را وداع گفت (محدث نوری، ۱۳۸۷: ص ۱۶). مقبره‌اش در محله چهل اختران قم در کنار احمد بن محمد بن احمد بن موسی - نتیجه‌اش - است. مدفن ایشان محل توجه شیعیان جهان است. آیت‌الله محمدتقی بهجت فومنی عارف بزرگ و مرجع عظیم‌الشان مرتب به زیارت این امام زاده مشرف می‌شدند و درباره منزلت‌شان می‌گفتند: هر کسی در راستای خدمت به آن بزرگوار بکوشد، مشمول رضایت ائمه اطهار (ع) و امام زمان (عج) قرار خواهد گرفت (بهجت، ۱۳۹۲). حضرت امام جواد (ع) در وصیت‌نامه‌اش، نظارت و اختیاراتی صدقات و موقوفات را به ایشان واگذار کرده بود. در واقع امام (ع) با این کار اعتماد خویش به موسی مبرقع و مراتب عدالت و تقوای آن بزرگوار را برای مردم و محبان اهل بیت (ع) تأیید و آشکار کرد (بروشور مرکز افق، ۱۳۹۸: ص ۲).

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته و شنیده‌های شفاهی از عالمان و سخنرانان، به نظر می‌رسد محبوبیت ایشان بین مردم و شیعیان قم به سه دلیل بوده است:

الف) ایشان فرزند بلافصل امام جواد (ع) و برادر امام هادی (ع) بودند؛ از این رو نزد مردم و دوست‌داران اهل بیت (ع)، ثقه محسوب می‌شدند.

ب) آن بزرگوار چشمه‌هایی از معرفت و علوم کوثر فاطمی، تفسیر قرآن و احادیث را مستقیم از امام معصوم به عنوان معدن علم الهی نقل می‌کرد.

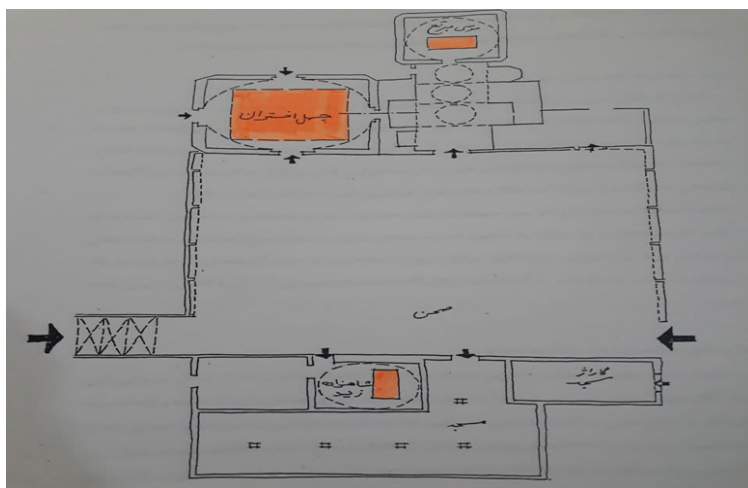
ج) حضرت موسی بن محمد سیمای نورانی و جذابی داشت که هنگام عبور از خیابان، اماکن عمومی و بازار، مردم دست از کار و تلاش برمی‌داشتند و نظاره‌گر ایشان می‌شدند؛ از این رو پرده بر چهره می‌افکند و برقع بر صورت مبارک می‌انداخت و به همین دلیل به «مبرقع» معروف شد (بروشور مرکز افق، ۱۳۹۸: ص ۲).

۸. مجموعه چهل اختران

در مجموعه چهل اختران سه بارگاه ملکوتی وجود دارد که یکی از آنها آستانه امامزاده موسی مبرقع فرزند بلافضل امام جواد (س) است؛ از این رو همواره محل توجه علاقمندان به اهل بیت (ع) و گردشگران مذهبی بوده است.

نقشه موقعیت مجموعه امامزادگان چهل اختران

۸-۱. امامزادگان مدفون در بقعه چهل اختران قم

اسامی برخی دیگر از امامزاده‌های مدفون در بقعه چهل اختران، در کتاب تاریخ قم به ترتیب زیر درج شده است:

الف) بریهه زوجه موسی بن محمد؛

ب) ابوعلی محمد بن احمد بن موسی بن محمد بن علی الرضا (ع) (متوفای سوم ربیع الاول ۳۱۵ ق)؛

ج) محمد فرزند موسی مبرقع؛

(د) زینب از فرزندان موسی مبرقع و ام محمد از نوادگان آن حضرت (متوفای آخر ربیع ۳۴۳ ق)؛

(ه) فاطمه دختر محمد بن احمد بن موسی بن محمد بن علی الرضا (ع) (متوفای ۱۱ شوال ۳۴۳ ق)؛

(و) بریهه بنت محمد بن احمد موسی مبرقع؛

(ز) ابی عبدالله احمد بن محمد بن احمد بن موسی مبرقع (متوفای پنج شنبه نیمه ماه صفر ۳۵۸ ق)؛

(ح) ام سلمه بنت محمد بن احمد بن موسی بن محمد بن علی الرضا (ع)؛

(ت) ام کلثوم بنت محمد بن احمد بن موسی بن محمد بن علی الرضا (ع).

مؤلف در ادامه می‌گوید اسامی دیگران متصل به این بقعه و بقعه موسای مبرقع دانسته نیست (ناصرالشریعه، ۱۳۸۳: ص ۲۰۸ - ۲۰۹).

۸-۲. معماری آستانه امامزاده موسی مبرقع

به نظر می‌رسد بنای اولیه گنبد امامزاده موسی مبرقع (ع) از آثار قبل از صفویه باشد؛ اما اکنون اثری از گذشت زمان بر چهره ندارد. بر فراز این امارت مربع‌شکل، گنبدی در حال احداث به شکل عرقچین بر روی دایره‌ای از آجر نشان‌دهندهٔ ابتدای ساخت گنبد است. ارتفاع تقریبی گنبد و پایه‌اش نه متر از سطح بام است. در زیر گنبد، ضریحی مشبک از چوب میان بقعه قرار دارد که درون خود سنگ مزار سیمانی شده آن حضرت را دربر گرفته است. این سنگ مزار را با پارچه‌های سبز پوشانده‌اند (نوبان، ۱۳۷۶: ص ۴۰). صحن و بنای این امامزاده با آینه‌کاری و تزئینات در سال‌های اخیر تعمیر و بازسازی شده و به طور کلی ساخت بقعه و معماری‌اش به شکل جدید درآمده است.

۸-۳. ثبت ملی مجموعه چهل اختران

مجموعه بنای تاریخی - فرهنگی چهل اختران، به دلیل ارزش ملی و فرهنگی، به عنوان یکی از آثار ملی ایران در مورخ ۸ دی ۱۳۵۸ به ثبت رسید. چوب درگاه شمالی آن که مربوط به پیش از قرن نهم است، اکنون در موزه ایران باستان نگهداری می شود (فاطمی، ۱۳۸۰: ص ۱۱۹).

۸-۴. چهل اختران قم از جهت معماری

در مجموعه چهل اختران یکی از بقاع مطهر که دارای گنبد و ضریح است، امامزادگان معروف به چهل اختران است. این بنای تاریخی با وجود داشتن جدار آجری، از بناهای باشکوه تاریخی شهر قم به شمار می‌آید. تاریخ بنای آن را به سال ۹۵۰ قمری ذکر کرده‌اند. نام بانی آن شاه‌طهماسب صفوی و اسم معمار و هنرمندش استاد سلطان قمی است؛ وی از مشاهیر معماری‌های دوره صفویه به شمار می‌رود که نامش در این زیارتگاه مضبوط است. در سال ۹۵۳ قمری، شاه‌طهماسب صفوی سقفی بسیار مرتفع از آجر بر قبه برپا داشته است. بقعه مربع‌شکل است و هر ضلع آن حدود پانزده متر طول دارد. بر فراز این بقعه، گنبدی آجری است که چهار هواکش از آجر در جهات اصلی‌اش به طور مشبک دیده می‌شود. کف بنا از کاشی آراسته شده است. چهار مدخل از این مکان و اطراف گشوده می‌شود. میان بقعه مرقدی است به ارتفاع یک متر و طول و عرض نه متر که در سطح آن در چند ردیف قبرسازی کرده‌اند و با کاشی‌های خشتی فیروزه‌ای رنگ قابل تشخیص است. این قبور را میان ضریح مشبکی از آلومینیوم قرار داده‌اند که به تازگی اداره اوقاف و امور خیریه استان قم ساخته است (نوبان، ۱۳۷۶: ص ۴۳). البته بقعه متبرکه در سال ۱۳۷۶ به همت اداره اوقاف و امور خیریه با نظارت اداره کل میراث فرهنگی استان مرمت و بازسازی شد و در سال ۱۳۹۴ ضریح بر روی قبور مطهر امامزادگان چهل اختران قم رونمایی و نصب شده است. تصویر ضریح جدید بقعه امامزادگان چهل اختران در ذیل دیده می‌شود.

با نام مجموعه چهل اختران، در نقاط دیگری از کشور هم وجود دارد و چه بسا دارای زمینه‌های اعتقادی و فرهنگی کهن‌تر هم باشد، از جمله زیارتگاه چهل دختران تفرش (میرشکرایی، ۱۳۷۵: ص ۴۹۵).

۹. امامزاده زید (ع)

امامزاده زید مدفون در چهل اختران، از نبیره‌ها و نتایج امام زین العابدین (ع) است. بانی این عمارت از قراری که بر بالای سردر بقعه از خارج در کتیبه به خط ثلث از گچ بیرون آورده‌اند، خواجه بهاء الدین هبة الله قمی و سنه ۸۴۷ تاریخ آن است. عبارت این‌گونه است: «بسم الله الرحمن الرحيم. كل شيء هالك الا وجهه له الحكم واليه ترجعون وقال النبي الامي صلوات الله عليه من زار احدا من ذریتی فکانما زارنی و من زارنی فقد زار الله عزوجل هذا مضجع ابن الامام زید بن الامام زین العابدین علی بن الامام حسین بن علی علیه السلام تشرف بهذا البناء الصدر الكبير خواجه بهاء الدین هبة الله القمی فی شهر سنة سبع و اربعین و ثمانیاه» (جواهر الکلام، ۱۳۸۳: ج ۱، ۱۴۲ - ۱۴۳).

بقعه امامزاده زید (ع) زیربنایی است از خشت و گل که در کنار چهل اختران و امامزاده موسی مبرقع (ع) در یک صحن واقع شده‌اند. این عمارت گنبدی کوچک از آجر به شکل کلاه خود بر فراز دارد که به قرن نهم هجری مربوط می‌شود. بقعه امامزاده زید هم سطح زمین

است و در جهت شرقی آن ایوانی قرار دارد که مدخل بقعه از زیر ایوان گشوده شده است. قسمت پایین ایوان تا دو متر ساده است؛ ولی در بالای آن دیوار آراسته به کتیبه گچ‌بری زیبایی است. کتیبه‌ای هم در سردر دارد. از این حرم پنج در به اطراف گشوده می‌شود. در میان، ضریح مشبک از چوب به رنگ سبز قرار دارد که مزار با جدار کاشی را دربر گرفته است. اصل قبر به اندازه یک متر از سطح زمین مرتفع است و روی آن با کاشی تزیین شده است. مزار فاقد سنگ است و روی آن با پارچه سبز پوشانده شده و کف بنا به سنگ مرمر آراسته شده است. بر فراز این بقعه گنبدی، شلجمی بنا شده که فاقد کاشی‌کاری و تزئینات هنری است. در جهت غربی بقعه مسجدی است به شکل دو مستطیل تودرتو که چهار ستون سنگی دارد. از این جایگاه برای اقامه نماز جماعت و دیگر مراسم دینی و مذهبی در مناسبت‌های مختلف استفاده می‌شود (نویان، ۱۳۷۶: ص ۴۳ - ۴۴).

۱۰. آب‌انبار تاریخی

از دیگر مکان‌های تاریخی و فرهنگی جنب امام‌زاده چهل‌اختران که ارزش ملی دارد، آب‌انبار قدیمی است که در تاریخ ۱۳۹۹/۵/۲۰ با شماره ۳۳۰/۸۹ در جایگاه اثری تاریخی و ملی از طرف وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی کشور به ثبت رسیده است. (میراث آریا، ۱۳۹۹).

۱۱. ظرفیت گردشگری

امروزه گردشگری صنعتی مهم، پاک و اشتغال‌آفرین در تمام دنیا محل توجه است؛ به گونه‌ای که در برخی از کشورها می‌کوشند با توسعه صنعت گردشگری از فروش نفت بی‌نیاز شوند. به اذعان کارشناسان، بعد از صنعت نفت و خودرو، صنعت گردشگری برای توسعه اقتصادی کشورها سومین صنعت مهم است. جمهوری اسلامی ایران و مناطق مختلف آن

به دلیل چهار فصل بودن و داشتن آثار تاریخی، فرهنگی و طبیعی، ظرفیت بسیار فراوانی در زمینه جذب گردشگر دارد. با برنامه ریزی اصولی و استفاده مناسب از ظرفیت گردشگری می توانیم از فروش نفت بی نیاز شویم. افزون بر جاذبه های طبیعی، به دلیل وجود حرم مطهر امام رضا (ع) در مشهد مقدس و حضرت فاطمه معصومه (س) در قم و ده ها امام زاده دیگر این ظرفیت وجود دارد که اگر فقط به گردشگری زیارتی و مذهبی بپردازیم و سالانه ده درصد از شیعیان جهان با انگیزه سفر و زیارت به ایران مسافرت کنند و از امکانات اقامتی، صنایع دستی و سوغات بهره ببرند، به یقین از اقتصاد بر پایه فروش نفت بی نیاز خواهیم شد. این هدف از طریق مناسبات سازنده و تعامل با کشورهای مسلمان محقق می شود. بر اساس استانداردهای جهانی، به ازای هر تخت اقامتی در یک منطقه، پنج تا هفت شغل مستقیم و غیرمستقیم ایجاد می شود. هر چند امکانات استان قم با استانداردهای بین المللی فاصله بسیار دارد، اگر این معیار را به سه شغل مستقیم و غیرمستقیم تعدیل کنیم، هر سال امکان ایجاد بیش از ۷۰۱۳۱ فرصت شغلی مستقیم و غیرمستقیم در حوزه گردشگری وجود دارد (الوانی، ۱۳۷۳: ص ۱۹۷).

۱۲. آسیب شناسی علل توسعه نیافتن مجموعه چهل اختران و گردشگری قم

قبل از سال ۱۳۹۰ کوچه ورودی امامزادگان چهل اختران حدود هشت متر بود و رفت و آمد زائران با وسیله نقلیه برای تشریف به امامزادگان چهل اختران به دشواری انجام می شد؛ حتی مسافران برای پارک کردن خودروها مسافران مشکلات متعددی داشتند. از سال ۱۳۹۰ به بعد طرح توسعه حرم در دستور کار قرار گرفت و برخی از منازل و مغازهای اطراف امامزاده خریداری شد. در حال حاضر، کوچه ورودی به سمت صحن امامزاده مقداری تعریض شده و زائران برای پارک کردن خودرو مشکل چندانی ندارند؛ ولی متأسفانه این طرح مهم و ملی پس از چند سال هنوز به سرانجام نرسیده است؛ درحالی که به دلیل اهمیت و

جایگاه امامزادگان چهل اختران قم در جایگاه سومین قطب گردشگری مذهبی این استان، توسعه محوطه و زیرساخت‌ها و فراهم کردن امکانات رفاهی در محدوده امامزاده با جذب سرمایه‌گذاران می‌توانست سریع‌تر به مرحله تکمیل و بهره‌برداری برسد.

افزون بر امامزاده‌های فراوان در قم، آثار تاریخی و فرهنگی متعددی در این استان وجود دارد. وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی بیش از سیصد اثر ثبت ملی کرده است که برخی از این آثار بسیار شاخص و محل توجه‌اند؛ از جمله تپه باستانی قمرو، تپه باستانی قلی درویش، گورستان تپه صرم، کاروان‌سرای تاریخی دیر گچین، خانه تاریخی امام خمینی، خانه تاریخی ملاصدرا، مدرسه جهانگیرخان، مسجد جامع قم، قلعه تاریخی دولت‌آباد، تیمچه فرش، بازار کهنه و دیگر آثار ملی این استان که به علت تبلیغات ناکافی برای مردم کشور و حتی بسیاری از قومی‌ها ناشناخته است. تپه باستانی قمرو به اذعان کارشناسان بیش از هشت هزار سال قدمت دارد و تپه باستانی قلی درویش از نظر ارزش و اهمیت هم‌ردیف تپه سیلک کاشان است و باستان‌شناسان ارشد میراث فرهنگی درباره آن کاوش و پژوهش کرده‌اند. یکی از نتایج این کاوش‌ها، شناسایی و به دست آوردن آثار باستانی متعددی بود که به اذعان علی اصغر نجف‌پور، کارشناس، مدرس دانشگاه و مسئول امین اموال فرهنگی اداره کل میراث فرهنگی استان قم، بیش از شش هزار اثر تاریخی از آن به دست آمد که با ارزش‌ترین آنها ظرف سفالی بزرگی است با ارتفاع ۹۷ سانتی‌متر که قطر دهانه‌اش ۲۲/۱ سانتی‌متر است و با آزمایش‌های انجام‌شده مشخص شد متعلق به ۷۵۰۰ سال پیش است. این اثر نفیس اکنون در موزه ملی ایران نگه‌داری می‌شود. دیگر آثار کشف‌شده در مخزن میراث فرهنگی قم محفوظ است و در دید عموم قرار ندارد. با وجود این همه اشیای تاریخی - فرهنگی فراوان و متنوع در قم، متأسفانه از زمان تأسیس میراث فرهنگی تاکنون در این شهر موزه تاریخی وجود ندارد تا این آثار ارزشمند در معرض دید گردشگران و زائران قرار گیرد و مردم درباره تاریخ قم و گذشتگان شناخت بیشتری پیدا کنند؛ از این رو لازم است متولیان امر برای احداث و

ساخت موزه تاریخی - فرهنگی اقدام کنند تا از این طریق گردشگری توسعه یابد و با افزایش اقامت زائران در قم، زمینه اشتغال و رونق اقتصادی فراهم شود. از دیگر آثار ارزشمند مردم قم، تولیدهای صنایع دستی است که بیش از پنجاه رشته از آن در این استان با ایجاد کارگاه‌های بزرگ و کوچک و کارگاه‌های خانگی، در حوزه کسب و کار اشتغال دارند. یکی از مشکلات و آسیب‌های اساسی کارآفرینان زحمت‌کش و پرتلاش صنایع دستی، بازار فروش محصولات تولیدشده است. با توجه به اماکن زیارتی متعدد، از جمله حرم مطهر حضرت معصومه (س) و امامزادگان چهل اختران و مسجد مقدس جمکران، برای رفع این مشکل باید در اماکن زیارتی مذکور و دیگر جاهای پرتردد بازارچه‌های دائمی صنایع دستی ایجاد شود.

نتیجه

مجموعه چهل اختران، بارگاه امامزادگان مدفون در آن به‌ویژه بارگاه منور و ملکوتی موسی مبرقع فرزند بلا فصل نهمین امام حضرت جواد الائمه (ع) است. آستان مقدس چهل اختران سومین قطب گردشگری مذهبی استان قم شناخته می‌شود. متأسفانه به دلیل تبلیغات ضعیف از ظرفیت این بقاع متبرکه تاریخی در راستای توسعه فرهنگی، گردشگری و اقتصادی به‌گونه مطلوب استفاده نشده است، تا جایی که برخی از ساکنان شهر قم و حومه با این مکان تاریخی و مذهبی آشنایی ندارند. در نتیجه ضروری است متولیان فرهنگی و گردشگری، با سیاست‌گذاری برنامه‌ریزی صحیح و مدون و استفاده از دیدگاه کارشناسان بکوشند با گسترش زیرساخت‌ها و فراهم کردن امکانات رفاهی و اقامتی، ساخت پارکینگ، بازارچه، هتل و مهمان‌پذیر و واگذاری پروژه‌های عمرانی به سرمایه‌گذاران و تبلیغات در رسانه‌های جمعی و فضای مجازی، برگزاری مسابقات قرآنی بین‌المللی در این بارگاه

ملکوتی، زمینه جذب گردشگران داخلی و خارجی را بیش از این فراهم کنند. یکی از مزیت‌های مهم توسعه گردشگری در عرصه بین‌الملل اسلامی، شناخت ملت‌های مسلمان از آداب و رسوم یکدیگر است که با این تعاملات و رفت‌وآمدها تبلیغات منفی موجود علیه مسلمانان و جمهوری اسلامی، خنثی می‌شود.

پیشنهادهای

۱. با توجه به حضور گسترده دانشجویان و طلاب خارجی و مرکزیت حوزه‌های علمیه جهان و خاستگاه مرجعیت تشیع در شهر قم، در راستای گردشگری علمی و فرهنگی و سفرهای خارجی گسترده‌ای که انجام می‌شود، برای احداث و راه‌اندازی فرودگاه بین‌المللی به منظور تسهیل سفرها اقدام شود.

۲. یکی از مشکلات موجود، اقامت کوتاه مدت گردشگران در قم است. اصلی‌ترین علت آن کمبود امکانات اقامتی، رفاهی، تفریحی و عوامل زیست‌محیطی است. برای حل این معضل راهکارهایی از جمله گسترش امکانات رفاهی، تفریحی و توسعه بوم‌گردی و گردشگری روستایی و نیز احداث موزه تاریخی - فرهنگی پیشنهاد می‌شود.

۳. جذب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی و حمایت از آنها.

۴. پرهیز از سخت‌گیری در ارائه مجوز تأسیس و بهره‌برداری.

۵. ارائه خدمات و تسهیلات کم‌بهره به سرمایه‌گذاران و حمایت از فعالان اقتصادی محلی به منظور رونق گردشگری و توسعه کسب‌وکار و اشتغال برای جوانان.

۶. برگزاری تورهای ایران‌گردی به طور رایگان برای دانشجویان و طلاب خارجی به منظور معرفی سنت‌ها، باورها، جاذبه‌ها و اماکن تاریخی ایران.

۷. آموزش فرهنگ و تمدن، آداب و رسوم و وجوه تاریخی اجتماعی آن (ایران‌شناسی) به دانشجویان خارجی مستقر در ایران.

پی نوشت

۱. از ابزارهای جنگ شبیه به منجنیق که در قدیم برای پرتاب سنگ از آن استفاده می کردند.

کتاب نامه

آسودگان، سعید و مریم زمانی (۱۳۸۹ ش)؛ مطالعه و شناخت محورهای فرهنگی - تاریخی شهر قم؛ قم: اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی استان قم.

ابن عنبه، احمد بن علی بن حسین (۱۳۸۰ ق)؛ عمدة الطالب؛ نجف: المطبعة الحیدریه.

الوانی، سید مهدی (۱۳۷۳ ش)؛ اصول و مبانی گردشگری؛ چ اول، تهران: بنیاد مستضعفان و جانبازان.

بحرانی، عبدالله بن نورالله (۱۳۸۲ ش)؛ عوالم العلوم والمعارف؛ قم: مؤسسه الامام المهدی، عطر عترت. بروشور مرکز افق (۱۳۹۸ ش)؛ قم: آستان مقدس چهل اختران.

بهجت، محمد تقی (۱۳۹۲ ش)؛ سایت مرکز تنظیم نشر آثار حضرت آیت الله بهجت (ره)؛ در

<https://bahjat.ir/fa/person/21411>

جواهر الکلام، عبدالحسین (۱۳۸۳ ش)؛ تربت پاکان قم؛ قم: انصاریان.

ابن قولویه قمی، جعفر بن محمد (۱۳۷۷ ش)؛ کامل الزیارات؛ ترجمه: سید جواد ذهنی تهرانی؛ تهران: پیام حق. حضوری، حمید (۱۳۸۱ ش)؛ الگویی در ارزیابی منابع طبیعی گردشگری: مطالعات موردی همدان؛ تهران: دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده حسابداری و مدیریت.

خاکساری، علی (۱۳۷۹ ش)؛ «شناخت صنعت جهانگردی، جزوه درسی»؛ دانشگاه علامه طباطبایی، دانشکده حسابداری و مدیریت.

دهشیری، محمدرضا (۱۳۹۴ ش)؛ «ارزیابی عوامل مؤثر بر توسعه گردشگری مذهبی در ایران»؛ برنامه ریزی و توسعه گردشگری، دوره ۴، ش ۱۲.

رهنمایی، محمد تقی (۱۳۶۹ ش)؛ جغرافیای اوقات فراغت و جهانگردی؛ تهران: جزوه درسی دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا.

رضوانی، علی اصغر (۱۳۷۴ ش)؛ جغرافیا و صنعت گردشگری؛ تهران: دانشگاه پیام نور.

زمانی نژاد، علی اکبر (۱۳۸۴ ش)؛ شناخت نامه حضرت فاطمه معصومه (س)؛ قم: آستانه مقدسه.
 زنده دل، حسن (۱۳۷۹ ش)؛ راهنمای گردشگری ایران، استان قم؛ تهران: مؤسسه تحقیقات و انتشارات
 کاروان جهانگردان.

عباس زاده، عبدالله و علی مقیم (۱۳۹۷ ش)؛ سیمای فرهنگ و طبیعت استان قم؛ تهران: کریم خان زند.
 عطاردی قوچانی، عزیزالله (۱۳۶۸ ش)؛ مسند الامام الجواد؛ مشهد: المؤتمر العالمی للامام الرضا (ع).
 فاطمی، سیدمرتضی (۱۳۸۰ ش)؛ «بررسی جایگاه صنعت گردشگری و نقش آن در اقتصاد قم»؛ استاد راهنما:
 دکتر محمدعلی خطیب، رشته تحصیلی: علوم اقتصاد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی.
 فقیه محمدی جلالی، محمد مهدی (بحرالعلوم گیلانی) (۱۳۷۸)؛ انوار پراکنده: در ذکر احوال
 امام زادگان و بقاع متبرکه ایران؛ تهران: سیف.

فقیهی، علی اصغر (۱۳۷۸ ش)؛ تاریخ مذهبی قم؛ قم: زائر.
 ناصرالشریعه، محمد حسین (۱۳۸۳ ش)؛ تاریخ قم؛ تصحیح و تعلیقات: علی دوانی؛ تهران: رهنمون.
 مصطفوی، مهدی (۱۳۸۷ ش)؛ «طرح مطالعاتی مطالعه و بررسی جذب توریسم و زائر خارجی از
 کشورهای اسلامی به قم»؛ قم: دفتر آموزش و پژوهش استانداری قم.
 مجلسی، محمد باقر (۱۳۸۶ ش)؛ بحار الانوار؛ تهران: الاسلامیه.
 مستوفی، حمدالله (۱۳۹۸ ش)؛ نزهة القلوب؛ تهران: اساطیر.
 میرشکرای، محمد (۱۳۷۵ ش)؛ «مهر و آب و آیین: بن مایه های پیدایش تفرش»؛ در: تاریخ معماری
 و شهرسازی ایران؛ تهران: بخارا.

محدث نوری، میرزا حسین (۱۳۸۷ ش)؛ بدر مشعشع فی احوال موسی مبرقع؛ قم: مسجد مقدس جمکران.
 نوبان، مهرالزمان (۱۳۷۶ ش)؛ مردم نگاری زیارتگاه های استان قم؛ قم: پژوهش های مردم شناسی
 میراث فرهنگی استان قم.

وزارت میراث فرهنگی، (۱۳۹۹ ش)؛ قم: خبرگزاری میراث آریا

(<https://www.chtn.ir/news/1399102775>).

<https://www.bahjat.ir/>

www.kimiyatravel.ir